

एकट्या आईने आपल्या गावातील कामगार महिलांना मार्ग दाखविला

प्रीती बेले

मी, प्रीती बेले, महाराष्ट्र राज्यातील, यवतमाळ जिल्ह्यातील घाटंजी ब्लॉक मधील मुरली गावातील तज्ञ व्यक्ति. मी एकटी आई २ मुलांचे संगोपन करते तसेच एक पालक, गृहिणी आणि कुटुंब प्रमुख म्हणून विविध भूमिकेमधून विविध जबाबदाऱ्या पार पाडते.

घाटंजी हा विदर्भातील दुष्काळग्रस्त भाग म्हणून गणला जातो, त्याची ओळख कृषी संकटामुळे ग्रामीण उपजीविका प्रभावित असलेले क्षेत्र म्हणून आहे. सततच्या रासायनिक वापरामुळे, नगदी पिकांमुळे, भूजल अतिउपस्थामुळे तसेच जंगलाच्या व्हासामुळे या संकटामध्ये दिवसेंदिवस वाढ होत गेली. गावातील तज्ञ व्यक्ति म्हणून समुदायातील लोकांना त्यांची उपजीविका सुधारण्यासाठी मदत करणे, नैसर्गिक संसाधनांचे जतन करण्यासाठी त्यांच्यामध्ये सामूहिक कृतीना प्रोत्साहन देणे, तसेच निर्णय प्रक्रियेमध्ये महिलांचा सक्रिय सहभाग वाढविणे हि माझी मुख्य भूमिका होय.

वेळ : सकाळी ५:३०

पहाटे उठल्यानंतर सर्वप्रथम घरातील कामे, जसेकि झाडझूड, साफसफाई, भांडी धुणे, मुलांसाठी नाश्ता बनविणे, मुलांना शाळेसाठी तयार करणे, घराची स्वच्छता करणे, रांगोळी काढणे आवरून घेते.

वेळ : सकाळी १०:००

मी घरातील सर्व कामे आटपून १० वाजता समुदायातील सदस्यांना वैयक्तिक दृष्ट्या किंवा समूहाने एकत्र करून सामाजिक सुरक्षेच्या विविध योजना ज्याच्यापासून समुदायातील सभासदांना फायदा होईल, किंवा कश्या प्रकारे त्या योजनांचा लाभ घेता येईल अशी एकूणच इत्यंभूत माहिती देते. इतक्यातच मी एक शिबीर आयोजित केले त्यामध्ये गावातील नागरिकांना PAN कार्ड काढणे आणि AADHAR कार्ड बँक खात्याला जोडणे याविषयी मार्गदर्शन केले व त्यांचे खाते जोडून दिले. हि एकूणच प्रक्रिया फार त्रासदायक आहे त्यामध्ये खुपसारे कागदपत्रे, सरकारी कार्यालयाच्या चकरा आणि सततच्या पाठपुराव्याची गरज आहे, ज्या लोकांना हि सर्व कामे स्वतः शक्य नाही त्यांच्यासाठी हि सर्व प्रक्रिया मी करते.

काही दिवस मी शेतकार्याना भेटी देते व त्यांच्या आवश्यकते नुसार त्यांना सेंद्रिय खते / कीटकनाशके बनविण्यात मदत करते. मी हि कामे २०१९ मध्ये माझ्या गावातील तज्ञ व्यक्ति म्हणून Foundation for Ecological Security (FES) यांच्या मार्गदर्शनाखाली करायला सुरुवात केली. त्यामध्ये मी सेंद्रिय शेतीकरिता घेण्यात येणाऱ्या विविध प्रशिक्षण कार्यक्रमांमध्ये सहभाग घेतला आणि सेंद्रिय शेतीकरिता सेंद्रिय खते / कीटकनाशके यांच्या वापर करण्याचे प्रात्यक्षिके घेण्याचे शिकले. सुरुवातीला प्रात्यक्षिके करत असताना मी समुदायाकडून विरोध व उपहास अनुभवला परंतु जेव्हा पहिल्यांदा संतोष घोटणे नामक एका शेतकऱ्याने या पद्धतीच्या सरावामध्ये इच्छुकता दाखविली आणि या पद्धतीचा अवलंब केला तेव्हा परिस्थिती बदलण्यास सुरुवात झाली.

ज्या वेळेस संतोष घोटणे यांना शाश्वत शेतीचे महत्व समजले त्यांनी मला पंजाबराव देशमुख जैविक शेती मिशन अंतर्गत एक शेतकरी समूह तयार करण्यासाठी मदत मागितली, आम्ही इतर शेतकऱ्यांना संघटित करून अखेरीस २०२१ मध्ये २० शेतकऱ्यांचा गट तयार करून त्याची नोंदणी केली. हे सर्व शेतकरी आता सेंद्रिय शेतीचा सराव करतात. या शेतकऱ्यांना सेंद्रिय खते, कीटक नाशके, तसेच शेती उपयोगी साहित्य (जसे कि शेती पंप, सेंद्रिय कीटकनाशके बनविण्यासाठी टाक्या) शासनाकडून अनुदानित किमतीमध्ये मिळाल्या.

मी शाश्वत शेती करिता फार उत्सुक आहे, आणि मी गावातील अधिकाधिक शेतकऱ्यांना शाश्वत शेती करण्यासाठी, सेंद्रिय पद्धतीने पिकांच्या लागवडीसाठी प्रोत्साहित करण्याचा प्रयत्न करत असते. यवतमाळ जिल्हा दुष्काळ ग्रस्त असल्याने पाण्याची कमतरता तीव्रतेने भासते, त्यामुळे पाण्याच्या व्यवस्थापनाचा विचार करणे अत्यंत आवश्यक आहे. एकूणच परिस्थिती लक्षात घेता गेल्या तीन वर्षांपासून मी पाण्याच्या स्रोतांच्या प्रबंधनाचे महत्व लोकांना पटवून देण्याकरिता, त्याविषयी जनजागृती करण्याकरिता भूजल खेळ, पीक-पाण्याच्या अंदाजपत्रकाच्या सरावाचे आयोजन समुदायातील सदस्यांच्या सक्रिय सहभागातून करत आहे. त्याचाच परिणाम असा झाला कि काही शेतकरी पूर सिंचनाकडून ठिबक सिंचन व शिंपडा सिंचन

कडे वळले. तसेच काही शेतकरी कमी पाणी केंद्रित पिकांकडे वळले, तर काहींनी पाणीदार पिकांकरिता लागणारे लागवडी खालील क्षेत्र कमी केले.

वेळ : दुपारी २:००

सुमारे २:०० वाजता घरी येते, माझे जेवण आटपून सायंकाळचा स्वयंपाक करते आणि घरातील इतर कामे पूर्ण करते. तसेच दैनंदिन लागणारा भाजीपाला, किराणा आणते आणि माझा मुलांना त्याच्या शाळेच्या अभ्यासात मदत सुद्धा करते. एकट्या महिलेला २ मुलांचा सांभाळ करून त्यांना शिक्षण देणे, त्यांचे पालन पोषण करणे कठीण आहे.

वेळ : सायंकाळी ६:००

साधारणतः सायंकाळी मी समुदायातील महिलांना एकत्रित करून सभा आयोजित करते. या महिला सभामध्ये आम्ही गावातील इतर मोठ्या समस्यांसह महिलांच्या संबंधित छोट्या मोठ्या अश्या अनेक विषयांवर चर्चा करतो. महिला सभेसारखे मंच अतंत्य आवश्यक आहे कारण त्यामध्ये न बोलले / ऐकले जाणारे विविध मुद्दे चर्चिते जातात, तसेच महिलांच्या विविध समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी महिला सभेचा खूप मोलाचा वाटा आहे, तसेच संबंधित विविध मुद्दे ग्रामसभे मध्ये कशे घेता येतील याविषयी सुद्धा आम्ही चर्चा करतो.

मी प्रथमतः बचत गटांच्या चळवळीच्या माध्यमातून महिलां सोबत काम करणे सुरु केले. पाच वर्षांपूर्वी मला स्वयं सहहाय्यता बचत गटाबद्दल काहीही माहित न्हवते, तसेच माझ्या कुटुंबाने सुद्धा बचत गटासोबत जुडण्याकरिता मज्जाव केला होता कारण बऱ्याच वेळी बचत गटाच्या सभेकरिता मला बाहेर पडावे लागायचे, कधी कधीतर ह्या सभा रात्री आयोजित केल्या जात होत्या. शेवटी खूप उत्सुकतेने मला महिला बचत गटाच्या मार्फत पैसे वाचविण्यासाठी स्वयं सहहाय्यता गटाची भूमिका समजून आली. त्यांचा गट पूर्ण सभासद सह पूर्ण झाला असल्यामुळे त्यांनी माल माझा नवीन गट चालू करण्यास सुचविले. मी पण तसेच ठरविले आणि शेजारच्या महिला, गावातील नातेवाईक यांच्या मदतीने मिळून ऑगस्ट २०१८ मध्ये मी बचत गट सुरु केला. मी दारोदारी जाऊन महिलांना बचत गटामार्फत १०० प्रति महिना

वाचविण्यासाठी प्रोत्साहित केले. सोबतच मी हळूहळू बचत खात्याची कागदपत्रे सांभाळणे, लेख जोखा ठेवणे शिकले, आणि काळाच्या ओघात महिलांनी मला बचत गटाची सचिव म्हणून निवड केली. तसेच प्रत्येक सभासदाने १० रुपये प्रतिमहिना मला या पदाचे कार्य पार पाडण्याकरिता दिला.

काही महिन्यांनंतर, २०१९ मध्ये मी महाराष्ट्र राज्य ग्रामीण उपजीविका अभियानामध्ये (MSRLM) उद्योग सखी चे पद रिक्त असल्याचे समजले, मी लगेच लागणाऱ्या कागदपत्रांचा पुरवठा करून उद्योग सखी पदाकरीता अर्ज केला. मला यापूर्वी या कामाचा कुठलाही अनुभव तर न्हवताच पण मला आत्मविश्वास पण न्हवता, परंतु मी लेखी परीक्षा व मुलाखत चांगल्या प्रकारे पास केली. त्यानंतर मला जिल्हा पातळीवर प्रशिक्षणामध्ये सहभागी होण्यास सांगितले. त्याच वेळेस माझ्या पतीची प्रकृती एकदम खालावली होती आणि शेवटी त्यांचे निधन झाले. त्यांच्या निधनानंतर सहाव्या दिवशी प्रशिक्षणाचा नियोजित कार्यक्रम होता, माझे सर्व दुःख बाजूला सारत मी प्रशिक्षणाला हजर राहिली, आणि माझ्या सासूबाईंनी माझ्या निर्णयाचे समर्थन केल्यामुळे लोक मला काय म्हणतील याची मी काहीच पर्वा केली नाही. जर मी हि संधी स्वीकारली नसती तर माझं भविष्यातील आयुष्य काही वेगळच राहिल असत.

संपूर्ण प्रशिक्षण आटोपून जानेवारी २०२० मध्ये महाराष्ट्र राज्य ग्रामीण उपजीविका अभियानामध्ये (MSRLM) माझ्या गावाची उद्योग सखी म्हणून रुजू झाली. गावातील सर्व उद्योग उपक्रमांचे सर्वेक्षण करणे, जसे कि, छोटी दुकाने, खाद्य भांडार, पीठ गिरण्या, ते उद्योग कोण आणि कसे चालवत या विषयी इत्यंभूत माहिती घेणे हे माझे पहिले काम होते. या सर्वेक्षणाचा उद्देश गावाच्या गरजा ओळखणे आणि महिलांना उद्योजक बनविण्यासाठी मदत करणे हा होता.

त्यानंतर मी १४ अल्पभूधारक महिला शेतकऱ्यांचा एक गट तयार केला ज्यांना व्यवसाय चालवण्याची इच्छा होती. या महिलांना शेती आधारित उपक्रम चालू करण्या करीत महाराष्ट्र राज्य ग्रामीण उपजीविका अभियान (MSRLM) मार्फत २,००,००० रुपयांचे कर्ज मिळाले. त्यानंतर आम्ही भाजीपाला विकण्याचे ठरविले, तसेच स्थानिक शेतकऱ्यांच्या बाजारात जाऊन शेतमालाच्या खरेदी व विक्री ची प्रक्रिया समजून घेतली. काळाचा ओघात सॅट्रिय शेती करणारे आमच्या गावातले तसेच शेजारील गावातल्या शेतकऱ्यांशी जे

कि शाश्वत शेती करतात यांच्याशी आम्ही संपर्क साधला. MSRLM च्या साहाय्याने यवतमाळ मधील शेतकरी उत्पादक संघटनेसोबत करार करून आम्ही काही दिवसातच ३५,५००/- रुपयांचा भाजीपाला विकू शकलो. याच गोष्टीने प्रेरित होऊन आम्ही आमचा उपक्रम वाढविण्याचे ठरविले. आम्ही स्वतः शेती करण्याचा निर्णय घेतला तसेच घेतलेल्या कर्जामधून शिल्लक राहिलेल्या पैशाने ४ एकर जागा सामुदायिक शेतीसाठी भाडे तत्वावर घेतली. २०२० मध्ये सेंद्रिय पद्धतीचा वापर करून आम्ही सोयाबीन पिकवले, आता आम्ही गावातील विविध शेतकरी कि जे बाजारातील संकरित बी-बियाणांचा वापर सोडून सेंद्रिय शेती पद्धती अवलंबण्यास इच्छुक आहेत त्यांना बी-बियाणेचे वाटप करण्याचे योजिले आहे.

मी कुणबी समाजातून येते, पारंपरिक दृष्ट्या आमच्या समाजातील महिलांना बाहेर पडायला परवानगी मिळत नाही, परंतु आता खूप सान्या महिला बचत गटाच्या सदस्य म्हणून काम पाहतात आणि ग्रामसभेमध्ये सुद्धा सक्रिय सहभाग घेतात. मी महिलांना स्वतःचे उपजीविकेचे साधन निर्माण करण्यासाठी आणि स्वतः आर्थिक दृष्ट्या स्वावलंबी होण्यासाठी नेहमी प्रोत्साहित करत असते. मी आमच्या गावामध्ये ४-५ महिलांना त्यांचे उद्योग चालू करून शाश्वत ठेवण्यास मदत केली आहे त्यामध्ये साडी, सॅनिटरी पॅड, इत्यादी उद्योग यशस्वीरीत्या सुरु केलेत. तेव्हा मला लक्षात आले कि खूप सान्या महिलांकडे त्यांचे स्वतःचे बँकेत खाते सुद्धा नाहीत म्हणून मी त्यांचे बँकेत खाते उघडून त्यांचे पैसे बचत करण्यासाठी मदत करण्यास सुरुवात केली.

माझा प्रवास जरी खडतर असला तरी मी माझा प्रयत्नामध्ये सातत्य ठेवले आणि मागे येऊन हार मनाली नाही. मला वाटते माझ्या मुरली गावातील महिला स्वावलंबी झाल्या पाहिजे तसेच मुरली गावाच्या विकासामध्ये सक्रिय रित्या योगदान देऊ शकल्या पाहिजे. तसेच मला महिलांसाठी शाश्वत उपजीविकेच्या संधी निर्माण करायच्या आहेत जेणे-करून त्यांना वर्षभर काम मिळेल.

वेळ : रात्री ९:००

रात्री साधारण ९ वाजता मी कुटुंबियांसोबत जेवण आटोपून स्वयंपाक घरातील राहिलेले कामे पूर्ण करून घेते. त्यानंतर मी दिवसभरातील सभेचे दस्तऐवजीकरण (लिखपडी / लेखाजोखा) ठेवते. झोपी जाण्या पूर्वी

पुढच्या दिवसाचे नियोजन करते आणि लोकांना फोन करून सभा आयोजित करते. योग्य नियोजनामुळे माझ्या कामाच्या व्यवस्थापनामध्ये मदत होते आणि त्यामुळे मी विविध कामे एकावेळेस पार पडू शकते, तसेच मला शिल्लक मिळालेला वेळ मी माझ्या मुलांसोबत सुद्धा घालवू शकते.

जसे जसे मुले मोठे होत आहे मी त्यांना त्यांची स्वतःची कामे स्वतः करण्याची सवय लावत आहे, मुले घरकामात सुद्धा मदत करतात. ती मुले असल्याने काही लोक त्यांना अंगण झाडताना किंवा किराणा सामान खरेदी करताना पाहून हसतात, तेव्हा मी मुलांना सांगते कि त्या लोकांकडे दुर्लक्ष करा आणि आपाआपली कामे करत रहा. स्वावलंबी असणे खूप महत्वाचे आहे आणि ज्यावेळेस मुले बाहेर उच्च शिक्षणाकरिता बाहेर जातील तेव्हा ते मी लावलेली सवय त्यांच्यासाठी उपयुक्त ठरणार आहे. मला माझ्या मुलाना प्रत्येक परिस्थितीसाठी तयार करावयाचे आहे.

माझा कामामुळे आता माझे मुरली आणि शेजारील गावामध्ये मैत्रीचे घट्ट जाळे तयार झाले आहे, त्यामध्ये काहीजण माझी प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रित्या विविध कामामध्ये आर्थिक व भावनिक दृष्ट्या मदत करतात. माझ्या सासू बाई सुद्धा मला शक्य होईल तितकी मदत करतात.

खंजन रवाणी यांना सांगितल्याप्रमाणे

(Translated from the English by Utkarsh Mohod)